

УДК 81'373.72:811.161.2

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ В.А. СИМОНЕНКА)

Щербачук Л.Ф.

У сучасному мовознавстві з позиції лінгвістики тексту виділяють структурний, комунікативний, лінгвокультурологічний підходи до вивчення тексту, його характеристик і категорій. Саме в тексті інтегруються системна структурність мови, інтенційно зумовлені ознаки автора, його концептуальна сфера. Існує близько десяти значень терміна *дискурс*. Узагальнивши різноманітні розуміння дискурсу в лінгвістиці, В.С. Чернявська зводить їх до двох основних типів: 1) конкретна комунікативна подія, що фіксується в письмових текстах і усному мовленні та здійснюється в певному когнітивно й типологічно зумовленому комунікативному просторі; 2) сукупність тематично співвіднесених текстів [10, с. 14, с. 16].

В.А. Симоненко вписав яскраву сторінку в книгу української поезії. Він один із тих поетів, кого звикли називати совістю нації. Його поезія виплекана синівською любов'ю до Вітчизни, незгасимою любов'ю до всього чесного, справедливого; виспівана з героїчної боротьби українського народу за вільне майбуття, проти бюрократії, брехні, підлості, зрадництва, деспотизму. В. Гончаренко в передмові до збірки творів В.Симоненка „Ти знаєш, що ти – людина” справедливо зазначає: „Творчість Василя Симоненка самотутня, непересічна і духовно невичерпна, бо йде від серця самого народу. Вона глибинно мудра і прониклива” [3, с. 5]. Поет був глибоко переконаний, що через поезію зможе передати споконвічні прагнення свого народу, його багату душу.

Серед художніх засобів, які активно використовує митець у своїх творах, чільне місце посідають фразеологічні одиниці (ФО) – „стійкі звороти мови, наділені цілісним, часом частково цілісним значенням, що вступають у смислові та граматичні зв'язки з іншими мовними одиницями, мають постійний, за традицією відтворюваний у мовленні компонентний склад” [6, с. 5].

Актуальність. Функціонуванню ФО у текстах різних стилів присвячені роботи Л.Г.Авксентьева, М.П. Коломійця, А.П. Супрун, В.Д. Ужченка, Т.В. Цимбалюк, В.А.Чабаненка, Л.Ф. Щербачук та інших учених [1]. Проте багатоплановість об'єкта дослідження, а також багатожанровість сфери функціонування зумовлює необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

Мета пропонованої роботи – зробити аналіз фразеологічних одиниць у поетичному дискурсі: охарактеризувати їх семантику, способи трансформації, визначити стилістичний потенціал.

Постановка проблеми. „Семантика звороту насамперед пов'язана з певною концептуальною структурою, що є одиницею свідомості й об'єднує вербальну й невербальну інформацію, набуту шляхом сприйняття й усвідомлення ситуації, дії, явища, ознаки, предмета тощо п'ятьма психічними функціями: відчуттями, почуттями, мисленням, інтуїцією, трансценденцією,”– слушно зауважує О.О.Селіванова [7, с. 19]. В.В. Виноградов звернув увагу на необхідність аналізувати ФО як одночасно знаки думки мовця й ознаки всіх інших психічних переживань. Значення фразеологізму не є „ні здобутком, ні сумою семантичних

елементів, а хімічним з'єднанням розчинених і з точки зору сучасної мови аморфних лексичних одиниць" [2, с. 147].

Необхідно зазначити, що відповідно до принципу контекстуалізації будь-який текстовий фрагмент прагне до самодостатності [4, с. 242]. Тому в пропонованому дослідженні з такої позиції розглядаються фрагменти поезій – вузькі контексти. Контекст як ознака дискурсу акцентує увагу дослідників на протиставленні того, що сказано, і того, що малося на увазі (локуції та іллокуції) [4, с. 229].

У центрі уваги поетичної творчості В.А. Симоненка стоїть людина з її духовним світом. Поет-громадянин, він з повагою ставиться до героїчного минулого свого народу, закликає пам'ятати загиблих захисників своєї Вітчизни:

О, не забудьте тих, що рвались крізь багнети, В степах поклали голови свої, Щоб більше нашу голубу планету Не шарпали розбійницькі бої... [8, „Земля кричить...”, с. 152]. ФО *покласти голову* „гинути, вмирати в боротьбі, на війні і т. ін.” [9, с. 299] надає твору піднесеності, збільшує експресивність, адже бійці не просто були вбиті – вони **поклали голови** за наше майбуття.

Презирливе ставлення поета до певних осіб передається за допомогою ФО з негативною конотацією *врізати дуба, грубо*. „Померти, загинути” [9, с. 129]: *Люди часто живуть після смерті: Вріже дуба, а ходить і їсть...* [8, „Люди часто живуть після смерті...”, с. 131].

У поезії „Салют миру” поет оспівує світлий день Перемоги над ворогом, славить тих, хто її здобував, салютує мирові. Люди мають усвідомити, що мир – найцінніше надбання цивілізації, та повинні його пильно берегти. Пор. ФО *як зіницю ока*, зі сл. *берегти, ховати* і под. „дуже пильно” [9, с. 265]: *Їх життя, їх помисли високі, Котрим не судилося розцвісти, Закликають мир і ясний спокій, Як зіницю ока, берегти...* [8, „Салют миру”, с. 42].

Отже, ФО у поетичному тексті виступають одними із художніх засобів, які створюють емоційно-експресивний фон поезій.

Життя В. Симоненка було подвигом, а поезія – знаменом у боротьбі зі злом, насильством. Поет погрожує лиходіям і одночасно застерігає їх: *Тремтіть, убивці, думайте, лакузи! Життя не наліза на ваш копил* [8, „Пророцтво 17-го року”, с. 138]. З метою увиразнення й конкретизації висловлюваного майстер пера трансформує узуальну ФО *на один копил* „за одним зразком” [9, с. 307], замінюючи компонент *один* займенником *ваш*.

Влучно й лаконічно характеризують ліричних героїв ФО *ходити пішки під столом* „бути дуже малим, малою дитиною” [9, с. 748], *із шкури лізти* „докладати великих, надмірних зусиль для досягнення чого-небудь” [9, с. 344], *знімати останню сорочку* „доводити кого-небудь до крайнього зубожіння, залишати без засобів існування” [9, с. 270], *зціпивши зуби* „стримуючи свої почуття, бажання; напруживши всі сили” [9, с. 274], *продажна шкура зневажл.* „той, хто зраджує кого-, що-небудь” [9, с. 777]. Вони передають фізичний, психічний стан героїв, авторські почуття й відчуття зображуваного. Пор.: *Коли не вмів ще й букваря читати, Ходив, як кажуть, пішки під столом* [8, „Комета і сірник”, с. 58]; *Щоб любили нас, щоб кохали, Кожен з шкіри своєї ліз* [8, „Скільки хникають вже коханці...”, с. 30]; *Йди, лобуряко, з дому – Ти з мене останню сорочку зняв!* [8, „Казка про Дурила”, с. 217]; *І люди йшли байдуже, мов лелеки, Із косами дідівськими на лан, В полукіпках лишали чорні глеки І, зуби стиснувши, „виконували план”..... Я не забув мужицькі очі хмури, Обличчя матерів налякані, тривожні, Коли писали ви, продажні шкури, Про їх життя, щасливе і заможне* [8, „47-й рік”, с. 45-46].

Для збільшення експресивності висловлювання пристрасний поет вдається і до такого стилістичного прийому, як подвійна актуалізація – обігрування семантики ФО та її компонентного складу. У поезії „Родовід” В. Симоненко вираз *пасти свині* вживає двічі: і як вільне словосполучення, і як усталений вираз. Автор створює такі спеціальні контекстуальні умови, при яких взаємодіють контекст і ситуація мовлення, коли одночасно реалізується

**СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ В.А. СИМОНЕНКА)**

лексичне значення вільного словосполучення *пасти свині* та значення однойменної ФО „бути з ким-небудь у товариських стосунках” [9, с. 487]. Наприклад: *Ви скорчите кисло пику, Коли повідомлю вас, Що предок мій споконвіку Хліб сів і свині пас. Щоб жерли ви булки й сало..... Я вами гордю, панове, Бо я – знатніший од вас. Звиняйте за грубе слово – Я з вами свиней не пас* [8, „Родовід”, с. 69]. Часткою *не* поет заперечує свою причетність до „знатних” родів лордів, князів, які „пошану” й „титули” здобували вогнем і залізом, кривавою різаниною, та прославляє свій древній полтавський трудовий рід.

Поет майстерно демонструє невичерпні можливості фразеологічної синонімії в поетичному тексті. Уживані фразеологізми утворюють синонімічні ряди: *пускати бісики очима* „привертаючи до себе увагу, поглядати на когось” [9, с. 584]; *блмнути очима* „швидко поглянути на кого-, що-небудь” [9, с. 33]; *Цвіла ромашка в полі на межі, До сонця й вітру бісики пускала...* [8, „Цвіла ромашка...”, с. 115]; *Ти сидиш навпроти, кучерява, І з-під вій на мене – блись та блись...* [8, „Мандрівник”, с. 36].

Приклади переконують, що фразеологізми є яскравою ознакою особливостей художнього мислення поета, органічним елементом його ідіостилу.

Психологічний стан ліричного героя можуть також передавати ФО зі значенням невизначеності простору: *світ за очі* [9, с. 634], *на край світу* [9, с. 310]; *Взять би істик, торбу через плечі І піти світ за очі з села...* [8, „Старість”, с. 44]; *На край світів блукати за тобою Пиду у жовтій куряві зірок...* [8, „Заграє смерть...”, с. 153].

Часове значення короткочасності, постійності або періодичності передають ФО *на мить* [9, с. 83], *дні і ночі* [9, с. 209], *час від часу* [9, с. 761]; *Дні і ночі думать про тебе, Виглядати тебе щомить* [8, „Ти не можеш мене покарати...”, с. 88]; *Щоб не пекли дрібні образи Дрібненьку душу день при дні, Я згоден вибухнуть відразу, Неначе бомба на війні* [8, „Я хочу бути несамовитим...”, с. 85]; *Лише час від часу енергійно підводили голову, Благально дивилася на своїх подруг* [8, „Ти стояла під стендом...”, с. 34]; *Тож послухайте, сонце і вітре! Перестаньте скиглити на мить...* [8, „Суперники”, с. 83].

Серед засобів структурно-семантичних трансформацій ФО у поетичній творчості В. Симоненка вирізняється фразеологічна алюзія. Це художньо-стилістичний прийом, який використовує поет „з рахунку на ерудицію читача, покликаною розгадати закодований зміст” [5, с. 30]. Наприклад: *Скільки меду у кожнім слові Наточили ми для дівчат...* [8, „Скільки хникають вже...”, с. 30]; *З тітки полум'я сон злизало...* [8, „Піч”, с. 105]; *А я їду, і падаю, і знову Спішу вперед або плетусь назад..... Топчу улесливості мох* [8, „І знову сам воюю проти себе...”, с. 80]; *А я ж кажу: хіба у чубі справа, Скорбота матері і сльози немовляти, І задуми безпомічно крилаті Шукають – не знаходять берегів* [8, „Шум полів”, с. 156]. Досліджуваний матеріал свідчить, що в поетичному дискурсі фразеологізми можуть функціонувати не як цілісні мовні одиниці. Автор почасти використовує їх загальний образ або зміст. У таких випадках для правильного розуміння контексту та сприйняття його естетичних якостей потрібно знати ФО в такому вигляді, у якому вона виявляється традиційно в мовній системі [9, с. 154]. Пор. ФО *медові речі* „улеслива розмова, обіцянка” [9, с. 597]; *як лизень злизав що* „щось безслідно зникло, перестало існувати і т. ін.” [9, с. 334] або *як корова язиком злизала* „хто-, або що-небудь безслідно зник (зникло), пропав (пропало) і т. ін.” [9, с. 308]; *топтати землю* „бути живим; жити” [9, с. 715]; *топтати ряст* „жити” [9, с. 716]; *пристати до берега* „знаходити, визначити свій життєвий шлях, своє місце в житті, покликання і т. ін.” [9, с. 566]. Важливу роль при такій трансформації ФО відіграє контекст. Асоціативний зв'язок із узуальною ФО встановлюється на основі слів-прототипів компонентів фразеологізмів: *мед* і *слова*, *злизало*, *топтати*, *знаходять* і *берегів*. Поет лише натякає на загальноживані ФО, адже постійна структурна схема вислову деформується, незмінною

залишається лише його семантика. В.Симоненко створює оригінальні, яскраві оказіональні ФО. Таке авторське перетворення ФО розширює їх семантичні можливості.

Висновки. Отже, ФО є істотним компонентом поетичного дискурсу. В. Симоненко уживає і традиційні, і трансформовані фразеологізми. Вони допомагають поетові правдиво відобразити різні явища, дати переконливу характеристику дійових осіб, посилити емоційність і експресивність висловлювання. Фразеологізми надають поетичному мовленню виразності, природності.

Список літератури

1. Авксентьев Л.Г. Фразеология языка прозаических произведений Михаила Стельмаха: Авторсф. дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1969. – 26с.; Коломієць М.П. Семантико-стилістичні функції фразеологічних синонімів у поезіях Т.Г.Шевченка // Мовознавство. – 1992. – №2. – С. 33-38; Супрун А.П. Семантико-стилістичні особливості фразеологічних одиниць (На матеріалі поетичних творів М. Рильського): Авторсф. дис. ... канд. филол. наук. – Дніпропетровськ, 1999. – 19 с.; Ужченко В.Д. Фразеология произведений Остапа Вишни: Авторсф. дис. ... канд. филол. наук. – Харьков, 1973. – 28с.; Цимбалюк Т.В. Мова перекладу Миколи Лукаша: Фразеологія роману Мігеля де Сервантеса Сааведри „Дон Кіхот”. – К.: Довіра, 1996. – 238 с.; Чабаненко В.А. Стилістичне уявлення фразеологізмів // Українська мова і література в школі. – 1981. – №9. – С. 60-62; Щербачук Л.Ф. Загальномова та індивідуально-авторська фразеологія в художніх текстах (на матеріалі творів О. Гончара): Авторсф. дис. ... канд. филол. наук. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.
2. Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Гончаренко В. Закоханий палко у рідний край // Передмова. Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина: Вірші, сонети, поеми, казки, байки. – К.: Наукова думка, 2001. – 296 с.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004. – 390с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. – 1997. – 752 с.
6. Прадід Ю.Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). – К. і Сімферополь, 1997. – 252 с.
7. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти): Монографія. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
8. Симоненко В.А. Ти знаєш, що ти – людина: Вірші, сонети, поеми, казки, байки: Передмова. – К.: Наукова думка, 2001. – 296 с.
9. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 1104 с.
10. Чернявская В.Е. Дискурс как объект лингвистических исследований // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса: Сб. науч. тр. С.- Петерб. гос. ун-та экономики и финансов, 2001. – С. 11-22.
11. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1985. – 231.

Поступила до редакції 11.03.2005 р.